

«Վերք Հայաստանի»

«ԵՐՐՈՐԴ ԳԼԽԻ ՎԵՐՋԸ»

ԶԱՆԳԻ

1

Ինչպես մեկ կատաղած վիշապ՝ երկնքիցը թռած, գլխիվեր ճուղլակ, մեկ տուտը Սևանի հանդարտ ծովումը, մեկ տուտը Արագի քրքրված դրադումը, սար ու ձոր կիսչոր տալով, քանդելով, տապալելով, քափ ու քրտինքը բերանը կոխած, զգզված, մազերը քյալլին ցցած, կապը կտրած, գժված, ռեխն ավագով, քարով, զիբիլով լիքը, էս կողմն, էն կողմն փընչացնելով, ճոթռելով, ջարդելով, տակ ու դրադ ծամելով, բրդելով՝ մեկ թենն իր ծոցի, էն սն՝, մութն ու չանգը կոխած, խևանդ-խևանդ կտրատած փորն ու դռը բաց արած, ծառով, թփով զարդարած ձորի գլխովը քցած, մեկ թենն էն նե՛ղ, չո՛ր, տխո՛ւր Կաքավասարի տակիցը որ ական թոթափել դուս չի՛ պրծնում, վագում, - ու հրո՛վ, սրո՛վ, բոցո՛վ, բրո՛վ, փոնչալով, մոնչալով, խոնչալով, քարի, քարափի գլուխ վե՛ր հատելով, իր փորը խցկելով, վեմ, ապառաժ իրար ծեծելով, կայծակին տալով, ճչալով, ճոնչալով, թնդալով, դորդալով, - ցած ափները, սասանահար գետինը պոկելով, պոճոկելով, քրքրելով, քրքրվելով, կենդանի, անկենդան, իսան, հայվան գետնին զարկելով բամբաչելով, խլացնելով, քառացնելով, սրսրթացնելով, վրվրթացնելով՝ վառված, կրակված աչքերը արնով լիքը, յալը ցցած, ատամները դրճտացնելով, կրճտացնելով, դաշտ ու տափ դրմբացնելով, դրնգացնելով, դմբդմբացնելով, դնգոնգացնելով, ու կայծակի թուրը բերնին բռնած, վրա պրծած որ չի՛ գալիս ամեհի Չանգին ու Չորագեղ մտնում, որ Հայաստանի սուրբ գետինը ոտնատակ տվողին, մեր նախնյաց մաքուր գերեզմանները քանդողին, կործանողին, մեր նահատակաց սուրբ, անմեղ, արդար արինը թափողին, կիսչորողին, մեր Աստվածաբնակ տաճարները, եկեղեցիքը ավերողին, ապականողին, մեր հոյակապ թախտերը, քաղաքները խլողին, փչացնողին, մեր անճար, օրվան հացին կարոտ, եթիմ, ցրված, սասանած, գերի ընկած, հարամու, թշնամու ձեռին կոտորված, երկրե-երկիր կորած, փչացած, խեղճ, անտեր ազգի տունը քանդողին, հողի հետ հավասարողին՝ ու մեր չար հարամու բունը, անօրեն թշնամու տունը, մեր արինը խմողի թախտը, մեր աշխարքը քանդողի ամարաթը, նրա արինաշաղախ բերդը, նրա ոսկորաշեն բուրջը, նրա գողաբնակ տեղը, նրա գազանաբնակ հողը՝ քանդի՛, տապալի՛ փշրի՛, ավերի՛, տակ ու գլուխ, գլուխ ու տակ անի՛, քարեքար, պատեպատ տա՛, հիմնատակ, բրիշակ անի՛, կլանի ու՝ նրանց միջի ըլողներին, դրսի, թաղածներին, գլխումը բուն դնողներին, տակումը քուն մտնողներին՝ քշի՛, տանի՛, սրբի՛, ողողի՛, թիքա-թիքա, փառչա-փառչա անի՛ ու մեր խեղճ աշխարքի, մեր ողորմելի ազգի աղի արտասունքը սրբի՛, էրված, խորովված սիրտը հովացնի՛, զովացնի՛, մեր հազար տարվան թունալից, անբժշկելի յարեն կտրի՛, վերջացնի՛, որ հազարների, բյուրավորների ցավամաշ հոգին ուտում, կեղեքում, մաշում, տոչորում, սաղ-սաղ, դալար ու զվարթ՝ էս անգո՛ւթ ազգին, անողո՛րս գազանին շատ տարի, շատ դար դուրբան էր տալիս, վերջացնում:

Գիշերվան մութը գետինն առած ժամանակին, որ մարդ իր շվաքիցն էլ սասանում, սարսափում ա, ու բազի դիվահալած, մահատագնապ անցավոր՝ երեսին խաչ հանելով, հավատով խոստովանիմն ասելով, սրբոց, մարգարեից անունը տալով որ Զանգվի կարմնջի վրովը անց չի կենում ու Կոնդի չոր դարդուսը չի ըլում, սարսափը ջանն առած, լեզուն բերնումը սառած, աջու կողմն՝ Երևանու զարհուրելի բերդն ու թուրքի գյոռխանեքը (գերեզմանատուն), ձախու կողմն՝ գնդերը, ջաղացները, որ չեն ձորումը թխթխկացնում, չխչխկացնում, ու փոքր ինչ հեռու չանգը կոխած, կամարակապ համամները ու տխուր Զորագեղը՝ փոսումն ընկած, ձենըները փորըները քցած, առաջին՝ Երևանու Շհարը, տրտում, դառնավարամ սգի քողն երեսին փռած, - որ չեն երևում, հենց իմանաս, բոլորն անդունդն ա գնում, բաթմիշ ըլում, քանի մարդ բարձրանում ա, վերըլում, - ու հեռավանց որ արթուն շները տների կտրներիցը չեն վնգվնգում, օռնում, հաչում, դշդրու տալիս, էլի ձենները փորըները քցում, բարակ ձգում, զլում ու քթերիցը իրանց տխուր, սարսափելի կոնգոռնալըդուս թողում, նվում, որ սուր-սուր սարերի, թափեքանց գլխներիցը, տակըներիցը սովամահ գիլանը ֆորսի հոտն առած, փրփրած, անկուշտ բողազներն ու ռխըները չեն քան քցում, ոռնում, շան պես կոնձկոնձում, որ նրանց խաբեն, մոտ գան, ներս մտնին՝ կամ իրանց զգզգեն, պատառեն, խեղդեն, դաղըթմիշ անեն, կամ մեկ անմեղ գառն, մեկ կաթնակեր, ճամփեն մոլորած, տունը կորցրած ֆորթ, կամ մեկ նախրիցը ետ ընկած, քուչում կամ քարի տակի կուչ էկած արդար կով, կամ առըխ յաբու, կամ ծնած դսրաղ, կամ մեկ բեզարած, իրան համար հանգիստ, խաթրջամ նստած արոճող ոչխար գտնեն ու լափեն, կամ մեկ շատ բանացրած, հալից իսպառ ընկած, տիրոջիցը խռոված, տանից դուս արած, էստեղ-էնտեղ չոր-չոփ, ծերը սուր փուշ կրծելով, ծամելով, դոթուր անկաջները թափեթավ, տալով, իր սև օրիցը բեզարած, ձեռք վերցրած, անատամ, անպոչ, անլեզու, հայվան՝ մեկ խղճալի է շ, պարապ ռաստ բերեն, հետը խաղան, ծլունգ-ծլունգ ըլին, ջահելությունը միտքը քցեն, որ մեկ քեֆը բացվի, սազը քոքի, ու հետո իրանք իրանց բանը տեսնին, մաքրագարդեն: Մրանց սոսկալի ձենի հետ էլ որ ձորերի միջիցը, քարափների արանքներիցը, ապառաժների գլխներիցը, բաշերիցը, թփերի, քուլերի տակերիցը, դգերիցը, չուլերիցը, բներիցը մեկ կատաղած արջ կամ խորամանկ աղվես, կամ վախուկ չախկալ, կամ մեկ ամեհի քաֆթառ, կամ գլխիցը ձեռք վերցրած ալապաստրակ իրանց սոսկալի, զարզանդելի ձեներն իրար չեն խառնում, գոռում, մոռում, բրռռում, մնկմնկում, ճնկճնկում, ճչում, խառանչում, բառանչում, բղղում, ճղղում, -կամ անքուն աքլորները իրանց տիրոջը կամենալով արթուն պահպանիլ լեղապատառ, սասանահար վախտ-բեվախտ որ չեն թրպըրտում, թնըները թափեթափ տալիս ու ճղլանի ձենները նեղ բողազներիցը՝ մեկ խոր ձորից, մեկ փոսից, մեկ բաշից յա կտրից հանում, կանչում, անկաջ դնում, էլ ետ ծորտալով կանչում, - կամ հիմիկ ռսի սալդաթը, էն ժամանակը թուրքի դարավուլ սարվազը, ինչպես գերեզմանիցը նոր դուս էկած, դիվանոնց ճանկն ընկած, ոտ ու ձեռը կապած, սարն առաջին հանած, մահապարտ մեղավորի պես որ ուզում ըլին՝ հոգին հանեն, թե բերանը բաց անի յա ծպտա, սևամորթ փափախը խոր, քիթը քցած, աչք ու ունքը կալած, ծանր, կամաց, սուս, փուս ոտները փոխելով, աչքերը տրորելով, քնահարամ արշտոտալով մեկ մութը պուճախից կամ մեկ բուղկի տակից որ գլուխը չի՝ հանում ու խուլ, խոր, զարհուրելի, փորն ընկած ձենով «Սլո ւ-շա յ» կամ «խաբա ր-դա ր, սա ր-հե -սա բ» գոռում, կանչում, որ քամին մեկ կողմից, բուքն ու բորյազը մյուս դեհից, ինչպես կատաղած դահիճ, սրարձակ դամշով, մաթրախով, թոփով, մզրախով՝ սարերի գլխըներիցը, ձորերի միջիցն թո՛գ, ա՛ վագ, հո՛ դ, ա՛ դբ, զի՛ բիլ առաջն արած՝ փոսերիցը հանում, պատեպատ չի՛

տալիս, գետնիցը պոկում, քարափին խփում ու՝ ծառերը ջարդելով, խոտերը ճոթոելով, գետինը ճղելով, մեկ ճուղք մյուս ճղքի, մեկ պատ մյուս պատի, մեկ տախտակ մյուսին չի՝ սաստիկ կպցնում, թրխկթրխկացնում, գրխկգրխկացնում, մեկ էս քարափին քարով բռնցքում, մեկ էս սարի գլխին դմբգում, բամբաչում, գրխկացնում, թրխկացնում ու մեկ կիտուկ հող, ավագ՝ շունչդ քաշելիս կամ աչքդ բանալիս, էրկու ձեռով բերանդ ու բաց քիթդ չի՝ խցկում, լցնում, շունչդ կտրում, քիթդ կալնում, փակում, աչքերդ խավարացնում ու անկաջիդ տակին թոփի գյուլլի պես կամ սուր նետի նման վզվզալով, դողգալով ետ դառնում շուտով, երեսիդ էնպես խփում, որ աչքերդ մթնած՝ կեծակին են տալիս, ու դու տեղնուտեղդ չե՛ս շժմում, շշկում, թմբբում, սասանում, քար կտրած մնում ու սառած կանգնում, ու աներևույթ թշնամիդ էլ ետ ձին չափ քցած, էլ ետ հրեղեն բոցով որ չի՝ սարերի, ձորերի ջանին դաստ անում, հասնում, թակում, մեյդանը բացանում ու՝ թնդում, դրդում, շաչում, շառաչում, ճայթում, կատաղում, փրփրում, խոնչում, դոնչում, գլուխը թափեթափ տալիս, նայում, ձենը կտրում, որ աչքդ կիրացած, ջանդ սասանահար, խելքդ թռած՝ հանկարծ, ինչպես մեկ խոր քնից, գլուխդ ահիվ, սասանմամբ չե՛ս բարձրացնում, առաջըդ քցում ու՝ ամեն մեկ խորից, փոսից, ամեն մեկ ճեղքից, մութը արանքից էս կողմն, էն կողմն՝ հեռու տեղերից, ծառերի տակից, բաղերի միջից, սարերի գլխից, զանգվի դրաղներիցը ծիրանի փետի չաղ ալավը, կրակի վառ բոցը հրեղեն ձողու պես վռվռալով, խավար գիշերը թրի պես ճղելով, սև մութը, թանձրամած ծուխը, պեծն ու վառ կայծակը վերըվեր չե՛ն խփում, ձորերն ու երկինքը կրակում ու՝ խավարը կոխած սև խոռոչների, բերանները բաց էրերի, օձի պես ոլորված ճեղքերի, քաջքի պես ճուղլակ էլած, չանգրները դես ու դեն քցած, մազերը խճճված, ծամերը կախ ընկած, դոշ ու ծիծ ետ ճոթած՝ բարձր ծառերի, դիվի պես երեսը դեմ տված կանգնած, անահ, անվախ, սուր, ցից, իրար վրա թինկը տված, երես-երեսի դրած, բերան-բերնի խփած, խավարադեմ ծոցրները բաց արած, ատամները սրած զարհուրելի քարափների սոսկալի սֆաթները չե՛ն բաց անում ու էլ ետ խփում, ու էլի՝ խելքը ցնդած, ընկնավորի (թուլացկոտ) պես շատ թրպրտալուց, ծեծվելուց, դես ու դեն գլորվելուց, դրճտացնելուց, դնջոտացնելուց հետո իրանց-իրանց էլ ետ աչքրները չեն խփում, տազ անում, անշունչ, անսաս մնում, դադարում:

Ու է՛ս հաղաղին, է՛ս սարսափելի սհաթին, որ բազի վախտ էլ երկինքը իր ալեկոծությունը չի՝ սկսում, սարերը ջարդում, ամպերը տրաքացնում, կեծակի լախտին աշխարքի չորս կողմի գլխին վեր հատում, փշուր-փշուրանում, ու Ջանգին, սարսափելի Ջանգին էլ որ մեկ կողմից չի՝ գոռում, մոնչում ու թուլ ձեռները, անկազմ ոտները քարեքար տալիս՝ թոզ, դուման անում, բառանչում, ու քամու վզվզոցը, երկնքի տրաքոցը, քարափի ճոճոցը, սարերի դրմբդրմբոցը, ձորերի դրնգորնգոցը, ծառերի խշխշոցը, էրերի խոնչոցը, դնգերի, ջաղացների թրխկթրխկոցը, գետնի զրզնդալը, տների թնդալը, պատերի տրաքտրաքոցը, շների, գիլանոնց, արջերի, դարավուլների, աքլորների ծորտալը, ճչալը, ծվալը, բառանչիլը, խառանչիլը, վնգվնգոցը, կոնձկոնձալը, ճնկճնկալը իր ահագին ձենի հետ չի՝ խառնում, ոլորում, փորը քաշում, էլ ետ, մեկ բոպեից հետո, հազար կողմերով դուս փչում, ցանում ու սարերի, ձորերի, քարափների բերանը էլ ետ լեզու դնում, էլ ետ շունչ տալիս, որ իր քաղցր ձենը քաշեն, դամ անեն, իրանց դժոխային քեֆն արամիշ անեն, պար գան, ծափ, ծիկա տան, ծորտան, դիժինա քցեն, քեֆ անեն, խնդան, ցնճան, էս հաղաղին, որ աստված ո՛չ շհանց տա, մեկ անձանոթ անցավոր որ Կոնդի դուզը չի՝ նի ըլում յա Ապրանքափոսիցը վեր գալիս, որ Ջանգվի վրովն անց կենա, աչքը

շաղվում աս, գլուխը շվարում, ու հենց իմանում աս, թե մեկ ահագին սար վրեն փուլ էկավ: Էլ ո՛չ առաջն աս տեսնում, ո՛չ ետևը: Քարացած, փետացած՝ մնում աս տեղնուտեղը սառած, ցցված: Ինչպես երագում՝ մեկ հեռու, խոր տեղից մեկ խուլ դղրդոց անկաջող ընկնի, ու հենց իմանաս, թե երկինք, արեգակ, լուսին, աստղեր իրարոցով դիպան, փշրեցին, փշրվեցին, կոտրեցին, կոտրվեցին ու գոգռալով, գոռոգոռալով, պատռելով, պատռվելով վեր թափեցին, ու՝ անդո՛ւնդ, դժոխք, արքայություն, տարտարոս, հրեշտակք, դիվանք, սերովբեք, քերովբեք, Մադայել, Մադանայել, սասանած, սփրթնած՝ հրեղեն սրով, բոցեղեն թրով, ամպով, կայծակով թոթափում են, վեր ընկնում, որ աշխարհս վերջացնեն ու հետին դատաստանի տեղը պատրաստեն, որ Աթոռ աստվածությունը իջանի, բազմի ու անիրավ մարդիցը հեսաբ պահանջի, որ հենց իմանում աս, թե աշխարքն իրնա, ինչ ուզենա, է՛ն պետք է անի, - էսպես աս ողորմելի անցավորի հոգին ու սիրտը խառնվում, երկրից երկինքը գնում, իր վախճանը տեսնում ու արյան քրտինքը երեսիցը՝ մեղա, ասելով, իր մեղքն հիշելով սրբում, երբ աչքի առաջին կամ Քանաքեռ աս բացվում, կամ Նորագեղի դուզը:

2

Էսպես մեկ սարսափելի գիշեր էր, որ Ապովենց Հարությունը՝ Քանաքեռու ազնվական անձանց մեկը, Ապրանքափոսիցը դուս էկավ, մտավ իրանց մենձ իգին, տեսավ կատեպանները (բաղմանչի) բոլոր քնած են, էլ դիմիշ չարավ, որ նրանց վեր կացնի, ինքը, քյահլան ձին տակին, ասեց՝ մեկ Գորգոչանը դիպչի յա բանդը գնա, տեսնի, թե ջուրն ընչի՞ չի՝ գալիս: Մութն էնպես էր գետինն առել, որ մատդ կոխեիր մարդի աչքը, չէ՛ր իմանալ: Բայց բոլոր քարերն էլ, որ բերանները բաց անեին, նրան չէ՛ին կարող վախացնիլ, է՛ն աներկյուղ սիրտն ուներ մեր քաջ հայազգին: Թուրք ու հայ էսօր էլ կասեն, թե նրա ո՛չ սրտին, ո՛չ լեզվին սարն էլ չի՛ դիմանալ: Բաղերի գլխովը տվեց մեր սրտոտ իգիթն ու հասավ Գորգոչանի գլուխը, ջրի բաժանվելու տեղն էս էր: Տեսավ, որ էստեղ էլ աս ջուրը պակաս: Հենց Վերի եկեղեցու գլխովը պտտեց, որ մեկ բանդին հասնի, ջուրը կապի, աչքը որ ետևը չքցեց, մնաց տեղնուտեղը սառած: Չէ՛ր գիտում, թե ի՞նչ տեղ աս: Ուզում էր ետ դառնա, սիրտը չէ՛ր տալիս, ամոթ էր համարում իր գլխին. ձիուն էր գոռ անում, ձին անկաջները խլշացնում, փրնչացնում էր, ետ վագում: Չորս կողմը բոլոր մութն ու խավարը կոխել էր, բայց եկեղեցու գլուխը արեգակի պես փայլում, ճաճանչում էր:

- Սո՛ւրբ Մարիամ Աստվածածին, քեզ եմ կանչել, - ասեց բարեպաշտ հայազգին, ձիուցը վեր էկավ, մեկ դրաղ տեղ կապեց, ու երեսին խաչակնքելով՝ մտավ գերեզմանատունը: - Աստված ձեր հոգին լուսավորի, աս յ արդար ննջեցյալք, - ասեց ու մտավ ժամի հայաթը:

Քանի Քանաքեռու աստղը ծովել, հազար հարուստ տանիցը քառասուն տուն էին մնացել ու էն էլ աղքատ, ողորմելի, օրեն հացին կարոտ, էս սուրբ եկեղեցին էլ մնացել էր ամայի: Տարենը մի անգամ էին էնտեղ ժամասում, էն էլ սուրբ Աստվածածնի տոնին: Էստուր համար դուռ ու հայաթ բաց էր մնացել: Հենց մեկ քանի ծունր դրեց, երեսին խաչ հանեց ու ուզում էր, որ սեղանն էլ համբուրի, գնա իր բանը, էնպես գիտես, թե թնիցը քաշեցին: Էնպես որ սառած, կանգնած մնաց ո՛չ, հանկարծ մեկ երեխի ձեն ընկավ անկաջովը: Կարծում էր, թե երագ աս տեսածը, յա միտքն աս իրան խաբում: Մի քիչ էլ որ անկաջ դրեց, մեկ ուրիշ ձեն էլ ընկավ անկաջը, ու պարզ լսում էր, որ մեկ երեխա՝ ձենը փորն ընկած, հեկեկում էր:

- Նա՛նի ջան, նա՛նի. ա՛խր մի աչքդ էլա բա՛ց, ա՛յ քո չարը տանիմ: Մեզ ո՞ւր բերիր էստեղ, էս մեռելները հո մեզ կուտեն, մեր ճարն ո՞վ կըլի, որ դու էլ քնում ես, աչքդ չե՛ս բաց անում: Վե՛ր կաց, գնա՛նք տուն, քանի՞ լաց ըլիս, քանի՞, մեր ափուն հո կորել չի՞, էլ ետ կգա, ի՞նչ էս եղբան սուզ անում: Մեզ թաղի՛ր, նա՛նի ջան, մեզ մորթի՛ր, ջուրն ածի՛ր. մեզ հարամին կգա, կտանի, մեզ ի՞նչ կանես էս չոլումը: Նա՛նի ջան, նա՛նի. էդ սի՛րուն երեսիդ դուրբան, ընչի՞ չես մեկ խոսք էլա ասում, ախր քո երեխեքը չե՞նք, ի՞նչ արինք, որ էդպես մեզանից նեղացար: էլ քո սիրտը չե՛նք կոտրիլ, քո հոգուն մատաղ, թաք ըլի մեզ սիրես, մեզ պահես, մեզանից էլ չխոռովիս:

Ա՛խ, էնպես զարհուրելի սհաթին ո՞ւմ անկաջն էս ձենն ընկնի, որ սիրտը չտրորվի, չխոռովվի: Նազլուն էր, ա՛յ իմ սիրելի կարդացող, էս մերը, որ երեխեքը սուզ էին անում: Թե դու էլ սիրտ ունիս, չե՛ս ասիլ, թե շինովի ա էս պատմությունը:

Մե՛րը, սուրբ սե՛րը, որ բալասանի պես կենդանացնում ա մարդի սիրտը, ու թրի պես կտրատում, սե՛րը, ի՞նչ ասես, որ չանի: Ի՞նչ կրակ կարա անսեր սիրտը տաքացնիլ. Ի՞նչ ջուր կարա սիրով վառված հոգին դինջացնիլ, հանգցնիլ: Միրով վիրավորված սիրտը ո՛չ հողից կվախենա, ո՛չ գողից, ո՛չ ահ գիտե, ո՛չ վախ. ո՛չ սրից երեսը կդարձնի, ո՛չ ջրից: Քանի շատ ա սերը, էնքան քաղցր ա տանջանքը: Մերին ի՞նչ կդիմանա, որ մահից վախենա: Միրելուցդ զրկված վախտը հողն էլ ա բերան առնում, քեզ ուտում, քարերն էլ են աչքումդ մզրախի պես ցցվում, քաշած շունչդ էլ ա քեզ կրակ դառնում, էրում, փոթոթում, քո մարմինը քեզ գերեզման դառնում, քո սիրտը՝ քեզ դժոխք, քո աչքը՝ քեզ արյան ծով, քո ձենը՝ քեզ ամպ ու որոտումն, մրրիկ, փոթորիկ, բաս Նազլուն կարո՞ղ էր առանց Ադասուն կենալ, ասած խոսքը, նրա հետ կապած ուխտը չկատարի՞լ: Ճշմարիտ, սիրողի մեծ մուրազն հենց էն ա, որ իր սիրելու խաթեր մեռնի. Նազլվի սիրելին էր հողումը, է՛ն թագավոր տերը, է՛ն աշխարքի աչքի լիսը, բաս նա կարո՞ղ էր, առանց նրան, աչքը բաց ու խուփ անի՞լ կամմեռած, գնացած շունչը երկար քաշի՞լ: - Գլուխը դրել էր գերեզմանի վրա, երեխեքն առել դոշի տակը, լիսն էկել էր, չորս կողմը բռնել, բայց ողորմած երկինքը դեռ չէ՛ր կամեցել նրա սուրբ հոգին առնի, ընչանք էն անմեղ երեխեքանցը մեկ տեր լիս կընկներ: Նա էլ հո գլխընդհին կանգնած էր: Մեկ ա՛խից ավելի էլ ո՛չինչ չիմացավ էս էկողը: Երանի՛ էն գերեզմանին, որ էսպես կսիրեն: Երանի՛ էն հողին, որ երկու սիրելու մարմինը էսպես իստակ, անարատ կտանի, կպահի, որ աստուծո առաջին պարզերես դուս գան, մեր երկիրն էլ, որ երկնքի քիրն ա, մեր հոգին էլ, որ աստուծո սուրբ պատկերը:

Նազլուն էլ գնաց, Ադասին էլ, նրանց երեխեքանց տերն էլ աստված հասցրեց, աստված կյոռո՞ւ, որ իր որդիքը կորչի՞ն: Մենք էլ մեկ օր կերթանք, մե՛նք էլ, ա՛յ իմ սիրելի հայրենակիցք. ասա՛, որ Ադասու գերեզմանն էսօր քո աչքիդ առաջին էլ ըլի, դու չե՛ս ա՛խ քաշիլ, ողորմի տալ ու մտքումդ ասիլ. «Ի՞նչ կըլեր, ես էլ քո ընկերների մեկն էի էլել, իմ հայրենիքը սիրել, իմ ազգին լավություն արել, որ ինձ էլ էսպես սիրեին, իմ անունն էլ էսպես աշխարքի միջումը փայլեր»:

Գանձ ու հարստություն, պատիվ ու նշան, իշխանություն ու մեծություն մինչև գերեզմանի դրաղն են մեզ հետ ընկեր և ո՛չ բարեկամ: Մառը պատանը երբ որ աչքդ փակեց, էդ հոգեկից աչքին դուրբան, ա՛յ իմ Հայկա ազնիվ զավակ, տխուր զանգակը երբ որ քեզ ժամը տարավ, քո պայծառ երեսը երբ որ մահվան դեղնությունն առավ, քո անոշ լեզուն երբ որ փետացավ, սիրուն

արևդ երբ որ մեր մտավ, գագադդ՝ գերեզմանը, մարմինդ՝ հողը, հոգիդ երկինքը գնացին, դինջացան, էն սգավորքն էլ կդինջանան, որ քո խաթեր իրանց սպանում էին, ու նրանք էլ որ մեռնին, խունկն ու մոմն էլ վրիցդ կպակսի, ժամ-պատարագն էլ: Կարելի ա, որ էն քո վրա անսիրտ, անջիգյար ման էկողների, խնդացողների շատը նրանք են, որ հացդ ուտելիս, բարությունդ վայելելիս քո սաղ վախտը ուզում էին ոտդ համբուրեն: Աշխարքն էսպես ա: Քո գո՛րծքը, քո գո՛րծքը միայն քո անունը կպահեն: Հայրենասիրությունը միայն քո հիշատակը կտոնի, ազգասիրությունը՝ քո արածը կենդանի կպահի, քեզ սրբի տեղ պաշտիլ կտա: Հայրենյաց հողը քո անգին ոսկերքը, քո սուրբ գերեզմանը ամեն անց կենողի առաջին կկանգնացնի ու մատով ցույց կտա.

- Թե ուզում ես քեզ էլ էսպես սիրեմ, գգվեմ, դու էլ ինձ սիրի, ինձ պայծառացրու՝ ի՛մ սիրելի որդյակ:

Աղասու սուգն արինք, պրծանք, ա՛խ, նրա պես հայազգի հիշատակը, նրա պես աննման հսկայի պատմությունը ե՛ս չպետք է գրեի: Երանի՛ էն սհաթին, որ մեկ ազնիվ հայի ծնունդ իմ անպիտան լեզվի վրա բարկանա, իմ անպիտան գրությունը դեն քցի ու ինքը նորեն էնպես գրի մեր քաջ հայերի պատմությունը, որ լսող-կարդացող վառվի, բորբոքի, զարմանա, հիանա ու էն գրողի դալամն ու գիրքը, ինչպես Պետրաքիներ, մասունքի տեղ պաշտի, ծոցումը պահի: Մերն էր, որ ինձ համարձակություն տվեց, որ գրեցի, թո՛ղ կարդացողը պակասությունս երեսովս չտա:

Գնա՛նք մեկ Զանգվի դրաղն էլ, մեկ մեր սուրբ Զանգին էլ տեսնի՛նք, մեկ նրա ձորն էլ օրով տեսնի՛նք, չունքի գիշեր էր, որ վրովն անց կացանք, գիշերվան տեսածն ու ցերեկվանը մեկ չի՛ ըլիլ. մեկ էլ մեր սուրբ Հայրենյաց հողը մտնինք, հետո ձեռ-ձեռի տա՛նք, սիրտ-սրտի, իրար գրկե՛նք, դոշ-դոշի տա՛նք, ու որ արտասունքը մեր աչքը կալնի, ցավն ու կսկիծը մեր բերանը փակի, սար ու ձոր մեր ձենը խլեն, ու թե մեկսումեկս երկնքումն ըլի, մյուսը՝ գետնքումը, ո՛ր լուսնի տակին որ կանգնի, ո՛ր աստղին որ նայի, ո՛ր ծովի դրաղին նստի, ո՛ր սարի գլխով անց կենա, աչքը երկինքը քցի, ձենը՝ փորը, ու առաջին ա՛խը, առաջին կաթը, որ թափիկամ բերնիցը դուս գա, է՛ն ըլի, որ ասի.

- Բա՛րեկամ, բա՛րեկամ, դու գնացիր, ես մնացի, ասած խոսքդ գետինը չի՛ քցեցի, Հայրենյաց սերը միշտ սրտումս ունիմ, Հայրենյաց ուղուրին կյանքս ետ եմ դրել: Չի՛ դարդ անես, չի՛ ցավիս, ինձ հիշես, կարողություն խնդրես:

3

Զանգի՛, Զանգի՛, գեղեցի՛կդ իմ Զանգի՛: Քո երկնանման երեսը տեսնելիս, քո տխուր ձենը լսելիս, քո սուրբ ջուրը բերան առնելիս, քո ծաղկազարդ ձորերի միջումն, քո զորավար ավիների դրաղին, քո սիպտակ, լուսաթաթախ փրփրի տակին, քո պարկեշտ Մամբռու ավին, քո խնկահոտ ծառերի տակին, քո անմահական ծաղկների միջին, քո էդ տրտում, դառնավարան լացի, բոթի, սգի ձենն առնելիս, քո սիրուն աչքերի աղի արտասունքը տեսնելիս բաս ի՞նչ կըլեր, որ քո բախտավոր, վաղուց հեռացած, մեր գլխիցը պակսած մեծագն, քաջագոր,

աշխարհասասան, անհաղթելի, անպարտելի իշխանաց, աշխարհակառույց թագավորաց, մեծագոր, քաջաբազուկ հսկայից, տարաբախտ, վատաբախտ, թշվառացյալ, գերեվարյալ. տատանյալ, տարտամյալ, գուրկ, թափուր, սրախողխող, քարակոշկոճ, հայրենամերկ, կենսակորույս, տնանկ, սգավոր, աղքատ, չքավոր որդիքը ու թոռունքը մեկ միտք անեին, գլխըներին վա՛յ տայի, իրանց սև օրը լաց ըլեին, թե ո՞վ քեզ առաջ՝ ուրախ ձայնիվ, բարձրադիր ճակատով, երկնանման պատկերով, արծվահայաց աչոք, հսկայական դիմոք, քաղցրամոք ժպտիվ ողջուն տվեց, քո համն առավ, «քո լեզուդ ծծեց, քո ջուրը խմեց», քո ծաղկըներիցը խնդալով, ցնծալով հոտ քաշեց, որ քաղցրահամ պտղըները ախորժանոք ճաշակեց, քո հով, գովարար դրադին էկավ, բազմեց, քո սուրբ, անարատ գիրկը համբուրեց, քո անուշահոտ վարդը, քո պարկեշտ մանիշակը ողջագուրելով, խանդագատելով քաղեց, «ծոցը դրեց, » ու պերճ դիմոք, վսեմ ծանրությամբ իր քաջ բազուկը վրեդ մեկնելով, տարածելով ու իշխանական գորությամբ, խորհրդածու ուշիմությամբ էդ սուրբ ափներիդ, էդ ազնիվ ձորերիդ, էդ անդրդվելի քարափներիդ սուր նայելով, էդ անահ, քաջ սրտիդ, էդ փրփրուն, ամեհի, սարսափելի այլացդ երկա՛ր հիացյալ, ապշյալ մնալով՝ խրոխտ ձայնիվ, հզոր շրթամբք, վճռահատ, ազդու բարբառով, երկնալից բերանով, քերովբեական լեզվով գոչյաց.

- Հրագդա՛ն, դո՛ւ ես իմ այսուհետև նազելի՛ բնակարան:

Այս քա՛ջ բազուկ, այս լայնալի՛ ճ աղեղն, այս նետ երեքթևեա՛ն, այս կուրծ քաջակո՛ւտ, ամո՛ւր, այս աշխարհասասա՛ն, անընկճելի՛, անվանելի՛ հսկայից սիրագումա՛ր դասք, քե՛զ լիցին յայսմհետե պահապա՛ն, պաշտպա՛ն՝ սխրալի դ իմ Հրագդան: Յնձա՛, գուարճացի՛ր, բերկրեա՛ց, փարթամացի՛ր, հրճուեա՛ց, գուարթացի՛ր, գեղեցի՛կդ իմ Հրագդան: Թո՛ղ ծոց քո ցնծալից, թո՛ղ դաշտ քո գուարճալից ուռճացի՛ն, ծաղկացի՛ն. ընձխղեսցե՛ն, բողբոջեսցե՛ն պտուղս հազարավորս, սերմանիս բիրաւորս՝ ի կերակուր իմ սերընդոց, ի ցնծութիւն իմ զավակաց, ի վայելչութիւն իմ ազանց դիւցազանց: Իմ տո՛հմք ժառանգեսցե՛ն յայսմհետե՛ զայսդաշտ երկնատիպ, իմ շառավի՛ղք եղիցի՛ն քեզ թշնամայա՛ դք խնդակիցք: Այս լերի՛նք երկնամբարձք եղիցի՛ն իմ պատուարք մշտահաստատք. այս դաշտավա՛յր չքնադադեմ՝ իմ քաղցր օթևան: Քո ձո՛ր ծաղկածին՝ իմ նազելի գբօսարա՛ն: Իմ անուն կնքեսցե՛, դրոշմեսցե՛ զայս մաքուր, վայելչագեղ սահման, զի ո՛չ գտի երբէք ի բոլոր ուղիս, յերկարատև չուս իմ բացական՝ սմա հանգունատիպ տեղի յարանման, սա՛ կոչեսցի՛ այժմ և յայսմհետե, մինչև, ցօրն յավիտենակա՛ն՝ Հայաստա՛ն...

Զանգի՛, Զանգի՛, անողոքելի՛ իմ Զանգի՛. սի՛րտ իմ մորմոքի, աղի՛ք իմ գալարին, ոսկե՛րք իմ քստմնին, ո՛ւշ իմ աղմկի, հոգի՛ իմ բորբոքի. տուայտի՛մ ի ցավս, վարանիմ ի ծուփս, հառաչե՛մ լալով, հայցե՛մ ողբալով, ա՛ռզիմ արտասուս, տո՛ւր ինձ սփոփ, յոյս: - Քանի՛ ցս, քանի՛ ցս կանգնեալ ի վերայ ահեղատեսիլ քարածայռից քոց, խայտալով ի ծաղկանկար, երփներանգ ծոց քո հրաշագեղ, մինչ տղայն էի, խնդայի, խաղայի, ցնծայի՛ զմայլեալ, ապշեալ, մերթ ևս զարհուրեալ, սասանեալ յահեղ-գեղեցիկ դէմս քո զայրագին, ահիւ, սարսափմամբ, կամ ի գիրկս ծնողաց վազէի, կամ խնդութեամբ, ցնծութեամբ յալիս քո կայտռէի, - այժմ թանձր հառաչք և թախիծք «հոգետանջք»՝ կուտակեալք ի մրրկայոյց, վարանեալ սրտես, առ քե՛զ համբառնան, առ քե՛զ գոչեն, ի քե՛զ մեռանին, ի քե՛զ կարկամին:

Զանգի՛, Երա՛սիս, Հրագղա՛ն, Արա՛գ, կաթնահա՛մ ստինք մօր իմոյ սիրելւոյ և գորովագութ ծնողի՛ Մեծինն Հայաստանի: Ո՛ւր ձեր տիեզերատուն անո՛ւն, ո՛ւր այն ոսկեղէն դա՛րք, ո՛ւր դիւցազանց բո՛յլք, ո՛ւր հսկայից կաճա՛ռք, ո՛ւր աթոռանի՛ ոտք, ո՛ւր քաղաքք, ամբարտա՛կք, «ուր» բրգունք, ապարանք, կրկէսք երկնահրոսք, տաճարք պանծալի՛ք, շէնք զուարճալիք՝ որք զձեօքն պնդագոյն զօղիւ, հզոր ձեռամբք, ամուր բազկօք, քնքուշ սրտիւ, խանդակաթ սիրով, գորովածպիտ դիմօք պաշարեալ, պատեալ խանդադատէի՛նն, փարէի՛նն, ողջագուրէի՛նն, փաղաքշէի՛նն և գիրկս արկեալ զանուշահամ, երկնատի՛ պ ձերովք լանջօք՝ համբուրէի՛նն զնոսա ի համբոյր սրբութեան, ի նշան սիրո՛յ մշտական, ի ջերմեռանդն ուխտ մտերմութեան, հարագատութեան:

Զանգի՛ իմ, Երա՛սիս, Մասի՛ս, Ալագեա՛գ.
Դեռ կանգնիք անմոռ՛ւնչ,
Դեռ հայիք անշշո՛ւնջ:
Գնայք միամիտ, հոսէք ի մեր հովի՛տ,
Սպառնայք ամպո՛ց, խիզախէք ձորո՛ց,
Վարսագեղ ալեօ՛ք, կատաղի դիմօ՛ք,
Ոմն ձիւնափա՛յլ, ոմն արծաթափա՛յլ,
Ոմն ի փողփողիւն, ոմն ի փրփրիւն,
Ոմն վանէ զերկին, ոմն ճնշէ զգետին,
Ոմն ի ձիւնեայ պսակ, ոմն ի ծաղկանց թագ՝
Յարշալույսին տես, լուսնին ի պայծառ, հեզ
Ողջունէք միմեա՛նց, համբոյր տայք շրթանց
Ձեր սուրբ ստորոտաց՝ խնկածին դաշտաց
Հայկազա՛նց վայրեաց, «սուրբ անդաստանաց:»
Երկիր՝ աւերա՛կ, դաշտք մեր՝ անբնա՛կ,
Անսի՛ բոք, անողո՛րմք՝ հի՛մ եղէք վկայք
Կորստեան ազգի՛, աւերման դաշտի՛
Չքնա՛ դ քաղաքաց, հզօր ի իշխանաց,
Որոց զարմ և ճիռ ի ձեռս թշնամեաց,
Ի բանտ, դառն յոճիր, անօրէն ազգաց
Ձոհ եղէն ի սուր, մտին ի բոց, հուր,
Թողին զմեզ ի սուգ, յարեան արտասուք,
Վտարիլ յայլ աշխարհ, զսուրբ Հայրենեաց վայր,
Սգալ, ողբերգել, կոծել, հեծեծել
Ի հեռուստ աչօք՝ արտասուօք մաշեալ,
Աղէկէզ սրտիւ, կարօտով մեռեալ:
Զանգի՛, Զանգի՛, քա՛ղցր իմ Զանգի՛.
Ի քոյդ հայեցեալ անյողողոդ ճակա՛տ,
Վառէինն ի զէնս հսկայք քաջամարտ.
Հայկազեան տոհմի ընտիր պատանեակք
Զքո ալիս տեսեալ ահեղ-աղուորակ,

Մղէին ի մարտ, վանել քաջայաղթ,
 Զինակո՛ւտ բազկաւ, տիգօք, ասպարաւ,
 Ապեղա՛մբք վառեալք, զրահի՛ւք զարդարեալք՝
 Զբելայն գունդ ահեղ սրոյ մատնեալ ի գոհ.
 Ելին յասպարէզ, թշնամեաց ետուն գրոհ.
 Ոսկեթել վարսիւք, դարնեայ պսակօք,
 Պսակեալ զհրեանց գլուխ անվախճան փառօք,
 Ճեմեալ յերկնից խումբս՝ զվերինն վայելեն
 Զկեանս անտրտում, յերկրի կանգնելով
 Զանմահից անուն «գրաւեալ անձանց»
 Ի դարըս անանց, անհռլով ամաց:
 Զանգի՛, Զանգի՛, հրաշագե՛ղդ «իմ» Զանգի.
 Դու զքոյդ սուրբ նախանձ տակաւին տածես,
 Դու ահե՛ղ թնդմամբ տակաւին հերքես,
 Դորդաս յարձակմամբ, մեծաձայն գոչես.
 «Ելէ՛ք, Հայկազեան սերո՛ւնդք քաջագունք,
 Առէ՛ք զէն, զասպա՛ր՝ զաւա՛կք բարեսնո՛ւնդք.
 Հարէ՛ք, փշրեցէ՛ք զթշնամեաց ձեր գունդ,
 Տո՛ւր հոգի հոգւոյ, թիկն ընդ թիկուն,
 Զախջախեսցի՛ թող գագա՛նն նկուն.
 Ռուսիա՛՝ հզօր բազուկ եղիցի՛ ձեզ նիզն,
 Նմա՛՛ գոհ լինիլ լիցի՛ ձեր միշտ ճիզն:
 Վօլգա՛՛յ՝ իմ մեծ քեռ, ես՛ եւ իմ քոյր Երասիս
 Համբո՛յր մատուցուք ի Կասպեան կոհակ:
 Նա զի՛ւր բարութիւն, ես զի՛մ խեռութիւն
 Ի մի մեր մօր ծոց ընդ միմեանս խառնեսցուք:
 Ես զի՛մ Սևանայ օրհնութեան մաղթանս,
 Ես զի՛մ սուրբ Մասսայ ողջոյն հայրական
 Տարա՛յց, մատուցից սիրելւոյն իմ քեռ,
 Բերի՛ց ձեզ զողջոյն նորա աւետաբեր:
 Ո՛չ ես խղճալի օրիորդս էի պարտ,
 Զի չար թշնամին եմուտ ի մեր դաշտ,
 Այլ քոյրս զառամեալ՝ հին աւուրցն Արագ,
 Թո՛ւյլ ետ նոցա զալ՝ բռնի, ինքնահաս:
 Տեսեա՛լ զձերունի սկեսրայր իմ Մասիս՝
 Ծածկեմ զիմ գլուխ, փակեմ զիմ երես,
 Զի մի՛ ալևորն աղու, ձիւնահեր,
 Յալիս հասակի լիցի՛ դառնավեր:
 Թէ՛ քոյր իմ Երասիս անհաշտ բնութեամբ
 Ո՛չ տայ խղճալւոյն հանգիստ և դադար.
 Ճեղքէ, պատառէ զոտս նորա ցայտմամբ,

Ե՛ս պարտիմ զայս վերս փարատել իսպառ:
Իմ չե՛ն բայց այդ շնորհք, զի դաշտք, անդաստանք
Ետուն զիս կոչել Ձանգի ոսկեհանք,
Այլ սուրբ Սևանայ, հօր Լուսաւորչի՝
Որոյ արդար նշխարք աստ իմ առաջի
Կան և պահպանեն, օրհնեն, խնամեն
Զիմ անգօր ձեռաց զարդինս, որք աստ են:
Բացէ՛ք զճակատ ձեր, ցնծացէ՛ք յամայր,
Իմ քաղցր Վօլգայ քոյր հոգայ միշտ զծեր ճար:
Ես զի՛մ մտերմութիւն ցուցից նմա համակ,
Նա զի՛ր քաղցրութիւն տացէ՛ ձեզ, ո՛րդեակք:
Այս կա՛ պ անխզուն, այս սէ՛ր սրբազան
Մնասցէ՛ ի մէջ մեր ի կեանս յաւիտեան:
Դո՛ւք զօրացարո՛ւք, որդի՛ք Արամեան,
Եղերո՛ւք ընդ միմեանս սիրով միաբան.
Սէր, իսաղաղութիո՛ւ էն պահեն զամենայն
Զազգս և զազինս ի բարօրութեան: